

UNIwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

«Bišu grāmatiņa» Kurzemes un Latgales latviešu valodā

Prof. Dr. habil. Nicole Nau
Adam Mickiewicz University in Poznań
Faculty of Modern Languages and Literatures

*Latviešu raksti un raksti Baltijā 16.–19. gadsimtā:
pētniecības aktualitātes un problēmas*

12. STARPTAUTISKAIS ZINĀTNISKAIS SEMINĀRS, LU 14.01.2022

Satura rādītājs

- ❖ Ko es meklēju
- ❖ Par avotiem un kā es sagatavoju korpusus
- ❖ Ko es atradu: vispārīgi secinājumi
- ❖ Ko es atradu: piemēri (ja būs laiks)

Kā tapa temats

Konteksts: «Koloniālā lingvistika», Brēmenes Universitāte, rakstu krājums par valodas kontaktiem

Kolēģa ideja:

«Vācu valodas ietekme latviešu rakstu valodā 19. gadsimtā – sistēmātisks pārskats»

Mana atbilde / ideja:

«Koloniālu valodu ietekmes divās latviešu rakstu valodās – salīdzinājums»

Periods: 1739/1753 – 19. gs. vidum; korpusa pētījums

bet: NAV PIEMĒROTU KORPUSU!!!

=> Iztikšu ar 1 grāmatu – «Bišu grāmatiņa»!

Settegasta pirmā bišu grāmata, tās tulkojumi

Settegast, Daniel Gottlieb. 1795. *Bienencatechismus für meine Landsleute darinnen ihnen deutlich in Fragen und Antworten die Kunst gelehret wird, von Bienen mit geringer Mühe großen Nutzen zu erlangen* von D. G. Settegast, Mitglied der königlich Ostpreußisch Mohrunschen physikalisch=ökonomischen Gesellschaft. Königsberg, 1795. Herausgegeben von obgedachter Gesellschaft und im Verlage der Hartungschen Buchhandlung.

Settegast, Daniel Gottlieb. 1806. *Naudingos Biczù Knygeles tai esti aiðkus Pamokinnimas kaip per iðmintingą Biczû Kawojimą galli daug Naudôs prisipelnitis*, wissiems Bitteles Mylintiems ant gero raðytos nû D. G. S. Prekulej. Karalauczuje, 1806. Iðspáustas karaliðkoje Knyg=Drukkawonéje Artungo.

Settegast, Daniel Gottlieb. 1809. *Nauka o pszczołach w sposobie pytan i odpowiedzi* przez J. P. D. G. Settegast, Członka Krolewsko-Pruskiego Fizyczno-Ekonomicznego Towarzystwa dla swoich Współziomków, Mieszkańców Pruss Wschodnich ułożona, a dla pożytku Włościan Ekonomii Narodowéy Krzepickiéy w Xięstwie Warszawskiém **przez J. M. na polski język przełożona** i Przydatkami doswiadczeń nowszych pomnożona. w Warszawie 1809. w Drukarni Gazety Warszawskiej.

«deutlich in Fragen und Antworten» «w sposobie pytań i odpowiedzi»

Kennen wir nun schon die Bienen, wenn wir wissen, wie sie aussehen?

Nein! noch gar nicht. Ihr müßt auch wissen, warum eine jede Gattung von diesen Bienen da ist und was sie alles thun.

Bet ne ganna, Bittes tiktan iß wirßaus
paßint. Turrit ir zinnot, kodel tokiu trejopu
Biczu yr ir fokius Darbus jos daro.

Znamyż więc już Pszczoły, wiedząc
jak te wyglądają?

Nie! wcale. Musicie bowiem wiedzieć,
dla czego każdy gatunek z tych Pszczół
tam jest, i co one tam robią.

Settegasta otrā bišu grāmata

Settegast, Daniel Gottlieb. 1798. *Das Wahre und Nützliche in der Bienenzucht*. Allen Bienen-Freunden auf dem Lande nach lauter eigenen Erfahrungen kurz und deutlich gelehret von D. G. Settegast, Präz. in Prökuls. Königsberg: Hartung.

=> modelis latviešu grāmatām

(Paldies Paulam Daijam, kas man norādīja šo avotu!)

Brīvi tulkojumi (Settegast => Launitz, Launitz => Akielewicz)

Launitz, Christian Friedrich. 1803. *Bißchu=gramatiņa jeb ihßa un ßkaidra Pamahzißchana no bittehm un bißchu kohpßchanaß.* Wißßeem bitteneekeem Kursemmê un Widsemmê par labbu ßarakstita no Krißchana Wridriķķa Launitz, Grohbines draudseß jaunaka Mahzitaja. Jelgawâ 1803. Eeßpeesta pee J. W. Steffenhagen un dehla. [LL]

Akielewicz, Józef. 1832. *Eysa mociba ap audzieyszonu biszu.* Wysim bitinikim un wysuwayrok łatweyszu nu winu ju drauga Leyksnas baznieyc-kunga strupay un skaydri saraksteyta un da drukam paduta. Wilna pi Dworca 1832. [AL]

Ar ko grāmatiņas ir īpašas?

- ❖ Abās rakstu valodās sava žanra «pionieri» - praktiskās rokasgrāmatas; cits žanrs nekā Stendera «Augstās gudrības grāmata», drīzāk kā Cekela «Kartupeļu dārzs» (1790).
- ❖ Autoriem jāizveido jaunājam žanram piemērots stils, jārisina uzdevums: kā rakstu valodā dod padomes?
- ❖ Kuru modeli pieņemt – mutvārdu padomes, reliģiskās literatūras izteiksmes līdzekļus, citās valodās lietotas konstrukcijas?

Korpusa sagatavošana

Launitza teksta pārrakstīšana

Ohtra nodalla.

**No tahm bittehm, wiānu ziltim,
un darbeem.**

**Waffarâ tu ikkatrâ labbâ drawâ treijadaß
bittes atrohdi :**

- 1. Bißchu mahtiti.**
- 2. Trannus.**
- 3. Darba bittes jeb meddigas bittes.**

Ohtra nodalla.

No tahm bittehm, wiñnu ziltim,
un darbeem.

Waßsarâ tu ikkatrâ labbâ drawâ
treijadaß bitteß atrohdi:

1. Bißchu mahtiti.
2. Trannuß.
3. Darba bitteß jeb meddigas
bitteß.

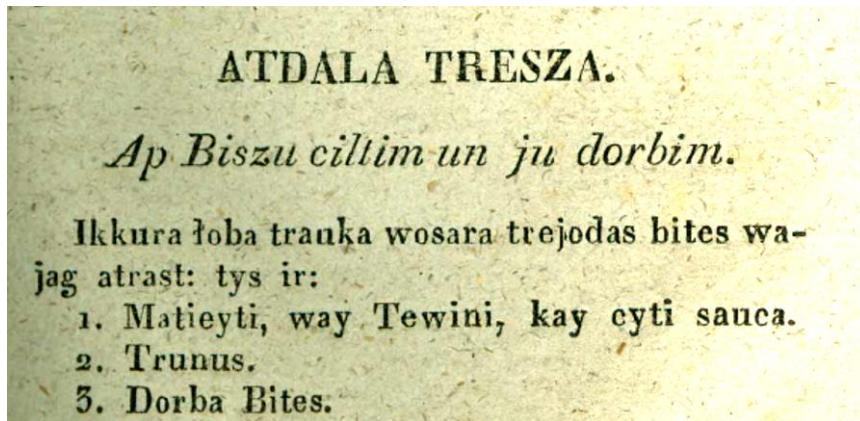
Akielewicza teksta automātiska atpazīšana (paldies Armandam Kociņam!)

ATDALA TRESZA.

Ap Biszu ciltim un ju dorbim.

Ikkura ģoba trauka wosora
trejodas bites wajag atrast: tys
ir:

1. Matieyti, way Tewini, kay
cyti sauca.
2. Trunus.
3. Dorba Bites.

Korpusu izveide platformā Sketchengine

LL = 16152 vārdformas

The screenshot displays the Sketch Engine web interface for a concordance search. The browser address bar shows the URL: <https://app.sketchengine.eu/#concordance?corpname=user%2Fnaunicol%2Fsenielatweesch>. The search term 'SenieLatweeschi' is entered in the search bar. The interface shows a list of 10 concordance results, each with a document identifier, a snippet of text containing the search term 'bitte', and a download icon. The search results are displayed in a table format with columns for document ID, search term, and context. The search term 'bitte' is highlighted in red in the original image. The interface also includes a sidebar with navigation options, a top bar with account information, and a bottom bar with additional search options.

Account expires in April 2022 »
Get more space +

simple **bitte** • 10
505.94 per million tokens • 0.051%

Left context KWIC Right context

1	Launitz_1_8.doc... i. </s><s> Mekle labbak tahlaki bitteß dabbuht. </s><s> Ta bitte weerendeel juhdsu apkahrt medda. </s><s> [*Zitti tomehr f.
2	Launitz_2_01.do... to ne buhß wiññahm leegt. </s><s> Labbaki lai kahda retta bitte noßalst, ne kà tee ßuhdi uß teem ßchuhñeem paleek. </s><
3	Launitz_2_01.do... </s><s> No teem twaikeem arri ßlapjumß rohnaß, un katra bitte , kaß ßawu weetu atstahj, tad bohjâ eet. </s><s> Ta johti ap
4	Launitz_2_03.do... in no tahm bittehm tohp ehðinahtß, kamehr patß kà pilniga bitte ißaug un pee darba eet. </s><s> Preekßch perreßchanaß d.
5	Launitz_2_03.do... . ßiltâß deenâß un pilnâ kurwjâ no weena pauta 12 deenâß bitte tohp. </s><s> Bet wahjâ kurwjâ un aukstaß deenâß teem ilç
6	Launitz_2_03.do... waijaga. </s><s> Daschu brihdi 12 neddelâß wehl no pauta bitte ne tohp. </s><s> Wehleji ruddena pauti tik nahkoßchâ paw:
7	Launitz_2_21.do... eß eekßchâ, tad apßeen to palgu pahr pahrim, kà neweena bitte ne warr ahrâ tapt. </s><s> Tà nahkamu rihtu noñemm pam
8	Launitz_2_29.do... ß abbañm pußßehm irr aißwaßkohti, un ja arri kahda retta bitte buhtu ßlihkußi, wiñña ßaulê atkal atdsihwo. </s><s> Tannj j
9	Launitz_2_30.do... ru pawaßßarâ ißmirre, un pehz weena gadda arri ne weena bitte wiñña dahrsâ ne bij redsama. </s><s> Taß ne buhtu notizzi
10	Launitz_2_31.do... re aißbahsi wiññahm to zaurumu: jo labbaki lai kahda retta bitte uß ßneegu, ne kà wiññu ßuhdi eekßch kurwjeem paleek. </:

CONCORDANCE

Get more space

607.25 per million tokens • 0.061%

3

- **Stressors** are external factors that trigger a stress response.

GD
FX

K

WIC

+

[Details](#)

Left context

KWIC

Right context

12

Vārdu saraksti ar biežumu

Launitz, Bischu grahmatina, Wortliste

abbahm	2
abbaß	2
abbeem	2
abbi	1
abbôß	2
abbuß	2
agraiß	1
agraji	1
agraki	2
agri	4
ahbele	1
ahbeleß	2
ahboliņi	1
ahboliņuß	1

Vuordi Akielewicz (1832)

a	14
aba	3
ablawotu	1
acim	2
acis	1
actiniom	2
aćtenias	1
aćtinias	1
aćtiniom	2
ad	1
adoju	1
agłyunias	1
agrays	1
agremyu	1

Ko es atradu

Rakstība

- ❖ LL lielā mērā atspoguļo stabilo lejaslatviešu rakstu valodas standartu.
- ❖ AL ir vairāk variācijas, nekonsekvences; drukas kļūdas
- ❖ LL rakstība ir labi «priekš vācīšiem»
- ❖ AL rakstība nav īpaši laba «deļ pūlim»

*reyze, reyzie, reyzia, rayzie; neš, nies, nieš; zima, ziima
pismirds / pismirts; pabaykts; daszkart (< LL daßchkahrt)*

Vārdu krājums

- LL pārsvarā mantota leksika,
 - + aizguvumi no (lejas)vācu valodas
- AL pārsvarā mantota leksika,
 - + aizguvumi no (lejas)vācu valodas,
 - + aizguvumi no lejaslatviešu rakstu valodas,
 - + aizguvumi no slāvu valodām (sevišķi no poļu),
 - + latīnismi (mēnešu nosaukumi)
- = lielāka daudzveidība

Citu valodu ietekme gramatikā

Vācu valodas ietekme LL

- parasti atbilst lejaslatviešu rakstu valodas tradīcijai
- ir stipra dažās konstrukcijās (noteiktais artikuls; pasīvs),
- citās mazāk vai vispār nav (vārdu secība, «dubults» noliegums)

Lejaslatviešu rakstu valodas tradīcija bez vācu modeļa (?)

- vajadzības izteikšana ar *buhs* + nenoteiksme

Reģionālās pazīmes + vācu valodas ietekme?

- reti lieto ģenitīvu ar noliegumu un 'daudz'

Reģionālās pazīmes bez vācu valodas ietekme?

- salīdzināmā pakāpe ar *jo*

*Wiṇṇeem arri **dsellonß newaid**;
kad weenâ kohzî **mahte newaid**;
bet arī: kad **bißchu newa***

*kur **dauds zirmini**, tur arri leelß karstumß;
Turri tapehz tik **dauds bitteß**, kà tawâß eschâß warr barroteeß.
bet: **dauds ruhmeß** ne aißṇemm*

Salīdzināmā pakāpe ar jo

*Masi kurwji **jo leeti** derr, ne kà leeli; jo tannîß tahß bitteß **jo tßchakli** strahda, **agraki** eeßahk un **wehlaki** beids, **jo ahtri** perre, un **labbaki** to seemu pahrzeeßch, tapehz ka masâ kurwjâ knappaka ruhme un wairak ßiltumß irraid.*

AL Poļu valodas ietekme vai reģionālās īpatnības?

- ❖ Vārdu secība lietvārda vārdkopā, sevišķi ar *nomina actiones*
 - ❖ «sašķelta» lietvārda vārdkopa
-

*Ir wel **cyti sposobi tacynoszonas mada***

*tuļayk cirmini poszy **tos kambareytes ayzslagtas ar wosku** porgrauž*

*Kad **jaunas bites** izsoka sowu satu teyrejt /*

*Baroy **bites jaunas**, un worgules*

*Taypot un mads **nu łobuma zidu** na nu Biszu pait*

*Tiey jauna Motie **prowu saymiu sapulcynowus biszu***

*Wina pukie **łoboku dud madu** na kay utra.*

*(LL: Weena puķķe dohd **labbaku meddu**)*

Komplekss piemērs: Trešās personas vietniekvārda lietojums

AL 3. personas vietniekvārdu lieto mazāk nekā LL:

LL	AL		
<i>wiņßch</i> (visas formas)	<i>wiņsz</i>	<i>jis</i>	kopā
294 = 18,20 pT	44	122	166 = 13,4 pT

Kāpēc? Ar ko norāda tekstā?

	LL	AL
Lietvārda vārdkopa	vairāk	mazāk
Lietvārds	mazāk	vairāk
Trešās personas vietniekvārds	vairāk	mazāk
“nulle”	mazāk	vairāk

Irr taß zirminßch jeb kaphurß ißaudsiß,	NP	Kad jau cirmini nu syłtuma drusieyti piaug,	N
tad tahß bitteß wiņņa kanniņu ar waßka wahku aißßlehds.	viņš	tuļayk bites cirminius kambareytem ar wosku ayzmyurey;	N
Tà aißßlehgts wiņßch gull beß barribaß	viņš	tay ayzmyureti otkon par kaydu ļayku bez bareybas gul,	zero
kamehr wiņßch par kuhnu tohp.	viņš	kolsz wini par kapurim way pusbitem palik,	vini
Tad wiņßch to wahku atkal ußgruhßch,	viņš	tuļayk cirmini poszy tos kambareytes ayzsłagtas ar wosku porgrauż,	N
un no tahm bittehm tohp ehdinahtß,	zero	un bites tyuleń izsoka winius barot,	vini
kamehr patß kà pilniga bitte ißaug	pats	koļeyt par pyłnom bitem napalik,	zero
un pee darba eet.	zero	un tuļayk jau isoka it dorba.	zero
1 NP, 4 viņš, 1 pats, 2 zero = 8		3 N, 2 vini, 3 zero = 8	20

Komplekss piemērs: pasīva konstrukcijas un to lietojums

	LL	AL
Pasīvs ar 'topt'	67	3
Pasīvs ar 'palikt'	0	4
kopā, uz 1000 vārdliet.	67 = 4,1 pT	7 = 0,6 pT

*Stippraß bitteß **ne tohp aplaupiht**ß, jo tahß prettim turrahß; wahjaß ween no zittahm **tohp apmekleta**ß.*

*Topec bites stypras **na top plestas**, bet tik wojas nu styproku **palik kryudeytas***

LL: Pasīvs lietots instrukcijās (vācu modelis?)

*Tee pakurwji jeb tahß palahdeß **tohp appakßch tem kurwjeem likti**, kad tahm bittehm ruhmeß peetruhkst. Tee pakurwji (gredseni) **tohp no Balmeem pihti**, tahß palahdeß no kohka taißitaß.*

*Tee pakurwji jeb gredseni warr 2 lihds 3 pehdaß augsti buht, un tik pat platti un appaļi **tohp pihti** kà tee kurwji irr, jo teem uß wiņņeem jastahw wirßu.*

*Tahß palahdeß **tohp** kà zittaß lahditeß no tßschetrahm ihßahm dehlehm **ar dibbeni Banaglotaß**. Taî dibbenî **eegreesi** appaļu zaurumu, kur taß kurwiß warr wirßû stahweht.*

Paldies par uzmanību!

E-mail

Nicole.Nau@amu.edu.pl

Homepage

www.naunicol-e.home.amu.edu.pl